

bizonyos értelemben különálló csoportosulásként működtek, egyre jelentősebb befolyással rendelkeztek. Az országgyűlések színhelyeinek áttekintése során továbbá kitér arra, hogy az ismétlődő helyszínek ellenére (pl. Torda, Gyulafehérvár, Kolozsvár) az állandó székhely kialakulását nehezítette a sűrűn fennálló hadkészség, amely miatt gyakorta a biztonságot nyújtó várak közelében, a tábori gyűlések alkalmával pedig nagyobb síkságon folytak a tárgyalások. Mindemellett a törvényalkotás folyamatának bemutatása során hangsúlyozza a fejedelmek kezdeményező szerepének túlsúlyát, s minthogy a rendek nem férhettek hozzá az ország felső szintű kormányzatát érintő információk többségéhez, és megfelelő felhatalmazással sem rendelkeztek ezek intézésére, ezen ügyek megtárgyalása jórészt a fejedelmi előterjesztéseken alapultak, s így a rendek nagyjából saját sérelmeikkel kapcsolatos kérdések megtárgyalását kezdeményezték. Továbbá az országgyűlések külügyi jogkörének ismertetésekor a szerző kiemeli, hogy uralkodói felségjogából adódóan alapvetően a fejedelem szava volt meghatározó, e téren a gyűlések politikai befolyása csekély volt. A bíraskodási hatáskör esetében a legjelentősebbként

a hűtlenségi és felségsértési perekre is kitér röviden a kötet. Mindemellett a szerző áttekintést ad a fejedelemség törvénykönyveiről, s zárásképpen kitér az Erdélyi Fejedelemség államát felszámoló és a tartomány új hatalmi-politikai berendezkedését meghatározó *Diploma Leopoldinum* rövid ismertetésére.

Összességében a mű a késő középkori előzményektől indítva bemutatja az Erdélyi Fejedelemség rendi gyűléseinek államalkotó tevékenységét, s átfogó képet nyújt a fejedelemség kori országgyűlések felépítéséről, működéséről és hatásköréről, valamint a fejedelem és a rendek egymáshoz való viszonyáról. Mindennek könnyebb befogadását segítik a kötetben sűrűn fellelhető, korabeli forrásidézetek, térképek és illusztrációk s az idegen vagy kiemelt jelentőségű fogalmak lábjegyzetekben megjelenő magyarázatai. A függelékben lévő, fejezetek szerint lebontott és azok tartalmához igazodó könyvészet pedig további eligazodást nyújthat az adott témakörök iránt mélyebben érdeklődő olvasók számára.

Szalai Ágnes

Egy áldozatos élet a közösség szolgálatában. Kelemen Lajos arca – naplójegyzetei tükrében

Kelemen Lajos: Napló. I–II. (1890–1920, 1921–1938).

S. a. r., szerk., bev. tan. és jegyz. Sas Péter. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2017–2018. 872, 1052 old.

„Akit magához köt ez az erdélyi föld, aki nemcsak tapossa, hanem szeretettel áldja is naponként ezt a földet, az nem tud közömbösen elmenni Kelemen Lajos mellett, annak számára mindig van valami mondanivalója, de olyan, amivel még jobban hozzá köti ennek a földnek létéhez és történetéhez.”

Tavaszy Sándor

A kortárs szavai önmagukban is indítékot adnak arra, hogy magunk is megismerjük Erdély legendás levéltárosát, Kelemen Lajost (Marosvásárhely, 1877.

szepember 30. – 1963. július 29, Kolozsvár). Mi teszi ma aktuálissá az iránta való érdeklődést? Két kiadvány, melyek forrásként lapozhatók mindazok

által, akik Erdély iránt érdeklődnek, akik életük, tanulmányaik, kutatómunkájuk révén közel kerültek/kerülhettek e föld létéhez és történelméhez.

Ezen újabb kötetek előzményeként a szerző *Erdély legendás levéltárosa* (2009), valamint a *Kelemen Lajos levelezése*. I. (2016) című kötetekre hivatkozhatunk.

A naplók kiadása jelentős filológiai munkát igényelt.

Az izgalmasnak ígérkező szellemi kaland előtt idézzük a köteteket útra bocsátó Sas Péternek az olvasó, tudományos kutató érdeklődését és tájékozódását megalapozó jellemzését: „Nem csak saját közegének szája gondolatait, megállapításait: tágan értelmezhetően egész közösségét megszólítja, melyet elősegít a leírt történések közös forrása, egyúttal megteremtve a befogadás és a megértés minél könnyebb megvalósulását. A naplóró eleve feltételezi, hogy hisznek a szavainak, mely elősegíti közege/közössége véleményalkotását.”

Kelemen Lajos feljegyzéseinek a kiindulópontja a család, azon értékek halmaza, amelybe beleszületett, amely szilárd erkölcsi elvekkel indította útjára, példaéletének keretét és irányt szabott.

A marosvásárhelyi református kollégium tanárainak – köztük „mindenkori jóakarójának”, Koncz Józsefnek a – buzdítása, a családi levelesláda rejtett kincsei ébresztették fel benne a történelem iránti érdeklődést. Ennél is hathatósabb buzdítást kapott Szádeczky Lajos egyetemi tanártól, érettségi biztostól, aki felismerte az ifjú maturandusban rejlő képességeket, közbenjárására házitanító lehetett a kolozsvári dr. Gidófalvy István királyi közjegyző családjában, biztosítva a diákevek nyugodt, családi háttérét.

Egyetemi hallgató korában tanárainak nemcsak kiváló tanítványa volt, hanem munkatársa is, ideje nagy részét könyvtárakban, levéltárakban töltötte, „robotos-ként” másolta a dokumentumokat, Erdély múltjának értékeit, történelmi családok kastélyaiban, levelesládáiban, templomaiban rejlő tárgyi és szellemi kincseket kutatva. Újabb s újabb terepjárásokon bűvárolta és tette közzé az erdélyi régiség emlékeit, jelentős mértékben járult hozzá az értékek mentéséhez, miközben bekapcsolódott kora tudományos

törekvéseibe. Munkatársa lett az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, tudományos folyóiratoknak, tagja az Erdélyi Irodalmi Társaságnak, a Dávid Ferenc Egyletnek. Írásait az Erdélyi Múzeum, a Századok, a Keresztény Magvető, az Erdélyi Irodalmi Szemle, a Művészeti Szalon közli. A terepjárás során érdeklődése egyaránt kiterjed a templomok értékeire, a népviseletre, a határnevekre. Figyelmét nem kerüli el az eléje táruló táj szépsége sem. „Megállottunk a Kis–Bekecs felett szélesedő óriás teraszon – jegyzi naplójába 1904. IX. hó 9-én –; s onnan gyönyörködtünk a felséges kilátásban. Leírhatatlan érzés az, amit ilyenkor érezek. Hasonlít ahhoz, amikor az Istennek igaz szívből jövő hálámat lelkemmel bemutatom. Nem tudok beszélni akkor, csak szent, bámuló rajongás száll meg. Sírok és örvendek magamban. [...] Gyermekkorom ábrándjai mind előmbe tódulnak, meglepik a szívemet. Érzem a boldogságot. Hála Istennek, hogy itt vagyok.”

Naplójában, bár végtelenül puritán módon él, vissza-visszatérő téma az anyagi gond: „milyen nyomasztó a lélekre is, ha az embert anyagi gondok nyomják!” Nemes lelkülete, a tudomány iránti elkötelezettsége felülírja azt, nem engedi elcsüggedni, magába roskadni. Az ő élete a tudomány szolgálatára szentelt élet, ami sosem terhes számára, a legapróbb sikert is örömmel nyugtázza, a kérések végtelen áradatát is lelkiismeretesen teljesíti, holott azok a saját kutatómunkáját odázák el.

Az idő és a szorgalom megtermi gyümölcsét. 1903. március 28-án a Kolozsvári M. Kir. Tudományegyetem rektora arról értesíti a naplórót, hogy „az egyetemi és kapcsolatos erdélyi múzeumi könyvtár rendezésében nagy szorgalommal és sikerrel teljesített munkásságáért” az egyetemi tanács a könyvtárigazgató úr javaslata alapján köszönetet szavazott neki. Ehhez társult az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmányának május 7-i döntése: „az E.M.E. választmánya a lelkiismeretes munkáért és a részletes jelentésért köszönetet szavazott”. Ezt tetőzi be a Naplóban olvasható, 1908 augusztusában keltezett EME-közlemény: „A választmány egyhangúlag hozzájárult a proposícióhoz, s a legközelebbi közgyűlésig Kelemen Lajos dr.-t bízta meg a titkári

állás betöltésével.” Egy év múlva „az EME megalapításának és fennállásának félszázados évfordulóján, Kolozsvárt, 1909. március 21-én, az 51. rendes közgyűlésen választották az Egyesület titkárává”. Ezzel irányító, tudományszervező pozícióba jutott, amiben minden addiginál hatékonyabban szolgálhatta az erdélyi tudományosság ügyét.

Életének fontos sarokpontjára utalnak a Napló 1908. augusztus 17-i bejegyzésében olvasható sorok: „Diplomámat bemutatva, az egyház május 1-től rendes tanárnak tekintvén, fizetésemén kívül két óra kiutalta szálláspénzemet is. Május 13-án délután letettem tanári eskümet az Egyházi Képviselő Tanács előtt, s ugyanaznap egyházi levéltárossá is megválasztottak.” Miért is említjük, szánunk e hírek kiemelkedő jelentőséget? Eljött az ideje, megteremtődött a korabeli társadalomban elvárt anyagi feltétele, háttere annak, hogy valaki házasságra gondoljon.

Ezzel életének egy új szakasza kezdődött: az 1910. évi naplóbejegyzés „Július 31-én tartottam esküvőmet lelkem Erzsikével”. A ceremónia mélyen meghatotta: „Papunk Péterfi Dénes volt. Az Erzsikém leányszobájában, hol vele annyi felejthetetlen boldog, szép óráját töltöttem életemnek, közbül fel volt állítva egy kis asztal, s az előtt állva mondtuk el az esküt. Péterfi nagyon szépen beszélt. Néhányszor úgy megindított, hogy nagy megerőltetésembe került uralkodni magamon, s Erzsikém kezét is nagyon szoritottam, hogy nehogy ő is sírásra fakadjon.”

Tudományos pályája töretlenül folytatódik. Szorgalmazta a műemlékekről szóló törvénynek az unitárius papság körében való terjesztését, hogy – amint az a Méltóságos és Főtisztelendő Tanácsnak küldött feliratban olvasható – „a világosság ne rejtőzzék a véka alá, s amiből valami új, szép és jó sarjadzhatik, kerüljön föl a napfényre, s váljék a kutatók és gyönyörködők számára ismeretessé és hozzáférhetővé”.

A következő csomópont a személyiségfejlődésen túl a tágabb környezetre, a „boldog békeidőknek” véget vető történelmi kataklizmára vet fényt. Ez jelzi, hogy a múlt, a könyvek és történelmi

emlékek búvárlásában elmerülő kutató odafigyel a társadalomban bekövetkező eseményekre, amelyek felkavarják a munkába merült élet megszokott rendjét, menetét. Valószínűleg ez okozza, hogy az életfolyam további alakulása töredezett/szagattottá válik. 1914 novemberében szomorúan jegyzi meg: „mikor nincs elfoglaltságom, egészen a lelkemre nehezül a háború nyomása”. Főlfigyel a nemzetközi eseményekre is: „A Románia magatartásáról el-elinduló hírek kellemetlen, kínos hangulatot teremtenek. Bizonyos, hogy ott nagyfokú izgatás folyik most ellenünk, s ha a hadiszerencse ellenünk fordulna – mitől Isten óvjon –, akkor ellenségeink száma kétségtelenül innen is szaporodna eggyel. Nekünk, erdélyi magyaroknak ez velünk lakó oláhaink miatt volna baj. Az évekig tartó izgatás borzasztó gyümölcsöket teremne a vad tömegnél.” Személyes megérzés? A kutatásból fakadó ismeretekből kikövetkeztetett megállapítás? A következő év februárjában is a bizonytalanság érzetének hangján reagál az eseményekre: „Ki tudja, mit rejt még a jövő? Ma minden bizonytalan. Mindenkor Isten kezében vagyunk, de most sokszor százszorta jobban érezzük, mint máskor.” A nyomasztó hangulatot növeli, hogy a kollégiumból hadikórház lett. Érthető, hogy az ott látott szenvedések hatására, későbbi bejegyzésében békevágyának ad hangot: „Csak a mindenható Isten engedné, hogy ez a világot romboló háború már véget érne, s békében dolgozhatnánk és élhetnénk.” E gondterhelt napokban, 1916 augusztusában, vilámcsapásként hat a borzalmas hír: „Románia is hadat üzent nekünk.” A társadalmi/történelmi folyamatokat értő szemmel követő kutató számára szinte várható eseményként értelmezhető csapás. „Komoly érzés tudni ezt, de valami, az igazság Istenébe vetett különös megnyugvással vettem. Ilyen erkölestelen és rövidlátó politikának lehetetlen meg nem bosszualtatni.” A Naplóban nyomon követhető az a fejletlenség, pánik, menekülési hullám, amely elindul nyugat felé, mintegy – tehetjük mi hozzá – „főpróbája” annak, ami két esztendő múltán bekövetkezik.

Az 1918-as év is levéltárosi munkája sokaságával indul, igyekszik lelkiismeretesen eleget tenni a ráháruló feladatoknak. Az összegyűjtött értékeket

örző falakon kívül tovább tombol a gonosz hatalma. E külső bajok, baljós körülmények közt két esemény hoz változást, illetve okoz súlyos gondot életében. Egyfelől örvendeteset: visszajutott az egyetemi könyvtárba, könyvei közé, újra csak a levéltári kutató- és mentőmunka lett minden gondja. Másfelől: ezekben az években jelentkezik, hatalmasodik el, súlyosbodik a szeretett feleség betegsége, amely mély fájdalommal tölti el.

Számot vet azzal, hogy a háború vége nem csupán békét hoz, hanem felszínre kerülnek belső társadalmi bajaink is. Ezt jelzik, erre utalnak „a keleti megyék kiürítéséről” érkező riasztó hírek. Kelemen Lajosban megfogalmazódik a leghőbb vágy: „Csak béke lenne területi épségünk meghagyásával.” Mi generálja benne ezt a gondolatot? Miben reménykedhet kora magyar társadalma? Méltányos és igazságos békében. Érzékeli a veszély súlyosságát. „Az események rohannak s minket a fél világ meghallgattatásunk nélkül akar keresztre feszíteni.” Csoda-e, ha ilyen körülmények közt a jövőbe vetett hite megroppan? „Sokszor olyan vagyok, mint a halálraítélt, aki csak azt nem tudja még, hogy mikor végzik ki.” Ezt a hangulatot fokozzák a román területi követelések mind mohóbb megnyilvánulásai: „félő, hogy prédái leszünk lesben álló románságnak”. Felismerve a nemzetközi politikai széljárást, december utolsó napjaiban levonja a szomorú következtetést: „Magyarország kegyetlen megcsonkítását úgy látom, hogy nem kerülhetjük el. Az északi vármegyék egy része bizonyosan nem lesz többé Magyarország. Mi lesz Erdéllyel? [...] Semmi sem biztos csak az, hogy megszállanak.” De arra még ő sem mert gondolni, hogy a megszállás hódítássá válik, amelyet békediktátum szentesít.

Az 1918. december 1. és a trianoni békekötés ideje közti idő a román hatalom lépésről lépésre történő berendezkedésének kolozsvári eseménysorozatát, a bizonytalanság zavaros időszakát jelenti majd Erdély, Kolozsvár népének. „Bizony a porba, sárba jutottunk, s lelkünkön taposnak. [...] A megszállás óta Kolozsváron is látszik az elbalkániasodás. [...] Sorsunkat mások kovácsolják, s határoznak rólunk – nélkülünk. [...] Homály és bizonytalanság, vakság

és kínos érthetlenség mindenfelé.” Kelemen Lajosnak is, személyesen: „A testemnél csak a lelkem fáradtabb. [...] fásaszt és öl az a sötét bizonytalanság, mely a lelkekre ül, nyom és kínoz.”

Amitől tartott, bekövetkezett. 1919 áprilisában „...a könyvtárban és levéltárban háztűznéző vendégek járása zaklatott fel”. A nagyszombati Román Kormányzótanács egyetemet elfoglaló, a könyvtárat birtokba venni szándékozó hivatalnokai, köztük Onisifor Ghibu, a magyargyűlöletéről elhíresült államtitkár. A térhódítás, a birtokba vétel, a kilátástalanság sötét felhője csüggeszti Erdély magyarságát. „Borzasztó bűnök borzasztó büntetése... Mi marad életcélunk? Élet-e az örökös, vagy beláthatatlan idejű rabság?” Szomorúan látja, követi az Erdélyből tízezer számra kiözönlő magyarok sokaságát. Ő a spártai katona elszántságával maradt és küzdött, akkor is, ha az kilátástalannak tűnt, Erdély szellemi és tárgyi emlékeinek védelméért. „...én Erdélyhez, az Erdélyi Múzeumhoz nőtem. Nekem nem vigasztalás, ha egyebütt ígérnek megélhetést, mert életem céljától megfosztva a puszta kenyér csak tengődés. Ha aztán mindenki elmegy, mi lesz ezzel a gyönyörű gyűjteménnyel? [...] Én mindent megfontolva úgy határoztam, hogy bármi áron maradok, mert így használhatok többet.”

1920, a Napló I. kötetének utolsó esztendeje. Benne véget ér egy történelmi kor, kezdődik egy újabb: út az ismeretlen felé. A naplóíró azonban nemcsak a külső jegekre figyel. „Elöttem bizonyosnak látszik, hogy nekünk, az erdélyi magyaroknak sírunkat megásták, s bármennyire is ártatlanul, de a keresztre feszítést elkészítették számunkra.”

Ezzel lezárult Kelemen Lajos életének első, sok-sok gyümölcsöt termő korszaka. Lezárult a Napló első kötetének eseménytára, mely személyes vonatkozásain túl társadalomtörténeti jelentőséggel bír, egy zaklatott, de korszakos változásokat hozó időszak szemléletes bizonyágtevője, tanúja.

Az első világháborút követő kataklizma mélyen megrendíti: „Hazám és nemzetem sorsáért való gyászos aggodalommal telik minden napom.” A szülőföldhöz való hűsége mégis visszatartja. A negyvenéves levéltárosi pályafutást méltató írásában

Szabó T. Attila adja meg erre a magyarázatot: „Az uralomváltáskor is itt marad. Kötí a föld, és tartják, kötik nemcsak saját dolgos múltjának, de az évszázadokba visszanyúló nemzedékek történelmének e levéltárakban felhalmozott emlékei is.”

A II. kötet kezdősoraira rányomja bélyegét az impériumváltozás következménye: a kisebbségi lét bizonytalansága, a magyar egyetem és intézményrendszerének átvétele, a nyelvvizsga kényszere, erőszakos lakásrekvirálások, az Erdélyi Múzeum-Egyesület felbecsülhetetlen értékű kincseinek bizonytalanná vált sorsa... Személyes vonatkozásban még benne él a felesége elvesztése fölötti fájdalom, amit újabb halálesetek súlyosbítanak. Közérzetét is sötét felhők borítják: „...szorongó szívvel tekintünk a jövőndöbe. Bárhogly lesz, súlyos megpróbáltatások várnak ránk.” Mégsem a bénító passzivitás, hanem a cselekvés híve: „...porban vagyunk, de fel kell tápáskodnunk, s meg kell kezdenünk az életet és a munkát. Arról le kell jó időre tennünk, hogy a régi méreteken dolgozhassunk, de valamit dolgoznunk kell, hogy életünk látszódjon. [...] A merev és vak negáció nem politika és nem élet.” A kisebbségi lét folytonos szembeszegülés, folytonos küzdelem az erőszakosan térhódító hatalommal szemben, mely mindent megtesz, hogy a területi gyarapodást követően a lelkeken is úrrá legyen. Az 1921-es „földrabló” agrárreform alapjaiban rendíti meg, a végzet felé sodorja az erdélyi arisztokrácia sorsát. Ez teszi számára minden addiginál sürgetőbbé a családi levéltárakban, pincékben/padlásokon rejlő/kallódó történelmi iratok, értékek biztonságba helyezését. Az egyetem átvételét követően a kisebbségi intézményrendszerek sorában az Erdélyi Múzeum-Egyesület a következő célpont: javainak birtokba vétele, tagságának román nemzetiségűekkel történő fellazítása: „...a legtöbb magyarul se tud, s a majorizálás szándékával akar bejutni”.

A trianoni szerződést követően fellobbanó revíziós/antirevíziós törekvések mindkét országban ellenséges hangulatot keltenek. Különösképpen fellángol ez a gazdasági világválság, az általános elnyomorodás idején. „Én hallani se szeretem a sok hiszékeny vagy gyenge elméjű embernek való

őrültséget. A magyarok azt hiszik, hogy azt, amit elrúgtak maguk alól, most az Istennek nincs más dolga, mint ingyen, tálcán visszaadni nekik.” Ám a román diákság 1932-es kolozsvári tüntetése jelzi: az erőszak teret hódít a politikában. Keserűen jegyzi naplójában: „Tisztán a korlátolt és félmívelt nacionalizmus ostoba tobzódása ez, mely egyebet nem ér el, mint undort és gyűlöletet a szemtelen megaláztatásért, melyet az ostromállapot kényszerzubbonyába bujtatott magyarsággal űz.” Alig múlik el a gazdasági világválság, egy újabb kataklizma felé sodródik a világ. A tudományos kutatás védettségében élő személy is érzi annak előszelét: „háborús hírektől zúg a világ”. Abesszínia olasz megtámadása, Ausztria német bekebelezése jelzi számára a világhelyzet alakulását.

Személyes sorsában meghatározó elem a létbizonytalanság: állásának féltése, lánya neveltetésének gondja. „Rettenetes az a lelki bénaság, amelyben élek” – olvashatjuk az 1923. április 22-én lejegyzett sorokban. Mégis, önmagát fölülmúlva teszi továbbra is azt, amit lelkiismerete parancsol, amire életre szólóan elszegődött: nemzeti és egyházi értékeink mentése. A szolgálat robotja mellett előadások révén, írásai útján igyekszik a közönség, különösen az ifjúság tudatában, lelkében erősíteni a történelmi kötődés szálait. Már ekkor, a húszas években életre szóló nevelési célkitűzésévé vált a városi séták, kirándulások gyakorlata, amely Kolozsvár és környékének megismerését szolgálja. „Tudjuk róla, hogy Erdély történetének élő lexikonja. [...] a legélvezetesebb előadó is, egy mesélő kút, amelynek csorgójából a múltba kalandozó lélek legedesebb és legzamatosabb mesepatak csobog kiapadhatatlanul” – írja róla az Ellenzék 1928. október 19-én. Vigaszt jelentenek számára a baráti társaságok, a Kolozsvár környéki kirándulások. A természet szépségében való feloldódás szép pillanatai költői sorokat fakasztanak tollából: „Felséges őszi színpompában gyönyörködhattunk. A nyír sokféle sárga színe, törzsének fehérje, az égerfák violás szürkésege, egy-egy vadcseresznye fréz-pirossága a bükkök rozsdás színével és a fenyők haragos zöldjével hihetetlen változatban pompáznak” – olvashatjuk

egy kalotaszegi kirándulásról feljegyzett szavakat, amelyekre, a későbbiekben – Torockó, Kalotaszeg, Mezőség, Herkulesfürdő, Dunántúl, Erdély, Koltó – még számos más példát is találunk. Különös élményt jelent számára az 1929-ben tett budapesti út, amely tudományos munkásságának megerősítése, igazolása, a kapcsolatépítés mellett más természetű tapasztalattal, elszomorító ténnyel szembesíti: „mind jobban kibontakozott előttem az ijesztő szegénység és nyomor”.

Gondolkodásának és cselekvésének erkölcsi alapjául mindenkor a „korrektség és becsület” parancsa szolgál. Ezt sem anyagi érdek, sem hatalmi tekintély nem rendíti meg. Életszemléletét az erdélyi hagyományok formálták, határozták meg. Ez nyílt teret kínál a múlt alapos megismeréséhez, a hagyományok feltárásához, ugyanakkor korlátokat is emel előtte. Konzervatív nézetei, elkötelezett nemzeti gondolkodása elhatárolja más erdélyi politikai, szellemi áramlatoktól. Mélyen megveti azokat, akiknek „nem szívügye a magyar nyelv – csak eszköz”. Erkölcsi érzéke, Erdély iránti életre szóló elkötelezettsége váltja ki belőle a Makkai Sándor püspök lemondása és kitelepülése fölötti kemény ítéletet: „a pásztor itt hagyja a nyáját a farkascorda közt”. Konzervatív nézetei magyarázzák azt is, hogy nem vagy alig vesz tudomást a Tizenegyek írócsoporthoz tartozásáról, alig ejt szót – többnyire negatív előjellel – a Kós Károly, Benedek Elek, Kuncz Aladár, Tamási Áron, Bánffy Miklós, Makkai Sándor nevével fémjelzett helikoni irodalmi áramlatról, eseményekről, az Erdélyi Fiatalok keltette új hullámról.

A naplóból a család, a rokonság, a széles baráti kör, az öt tisztelők sokasága ellenére is zárkózott, magányos, önmagával, önmagában folyton vívódó személyiség arca rajzolódik ki. Az „egyedülvalóság” kínzó érzésében villan fel egy arc – B(udescu)né –, amely feleségére emlékezteti, amely változást hozhatna, oldódást számára, de anyagi helyzete nem engedi meg, hogy házasságra gondoljon, így nem lett, nem lehetett más, mint „...egy átsuhant üstökös vagy futócsillag az életem egén”. Sorsára bízza magát: „Isten s az idő mindent megmutat”.

Az idő azonban kérlelhetetlen. 1935-ben, a hosszas kórházi kezelés gondolatai előterébe hozza életének fájdalmas eseményeit: a leánya sorsa fölötti aggodást, az EME rendezetlen helyzetét, az unitárius egyházban dülő belső harcokat, az elbocsátás örökké felette lebegő sötét fellegét, az anyagi bizonytalanság terheit... A valós tudományos munkát gátló robot – „lehetetlen és szemtelen kívánságok özönével árasztanak el” – súlya fakasztja keserű megnyilatkozásra: „néha letargikus fáradtság ver le, s nem egyszer úgy érzem, hogy meg fogok örülni”. Mégis, van ebben az életben egy fix pont, amelyhez munkájában mindig ragaszkodik: tudósi, kutatói hitvallása. „Én komolyan vettem a történetíró azt a kötelességét, hogy nemcsak igazat kell írni, de az igazat elhallgatni sem szabad.”

A naplóbejegyzések az 1938-as évvel zárulnak. Nyugdíjaztatása kiváltja kortársai elismerését: „ő egy élő levéltár és beszélő történelem”. Ugyanakkor meghozza számára a magyar tudományos élet főhajtását azzal, hogy a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választja. Az ebben az időszakban lejegyzett sorok mégsem erről szólnak, hanem egy újabb erdélyi útról, az értékek újabb számbavételéről, tudatosításáról. Eközben hírt ad az első bécsi döntésről, a Felvidék visszacsatolásáról, a kolozsvári egyetem rektora elleni merényletről, a hazai politikai állapotokról: „itt német pénzzel dolgozó bérencek bujtogatnak, s egy sereg fanatikus és gonosztevő rémuralma fenyegeti az országot”.

Kelemen Lajos emlékét az 1963-ban bekövetkezett halála sem sodorta a feledés homályába. Szabó T. Attila rá emlékeztető sorai szerint, „...a testi halál csak a mának élő, önző emberi élet számára jelent véget, az önzetlen szolgálatban eltöltött élet a maga gazdag eredményeivel, követésre készítő példaadásával örökre beleépül a közösség erkölcsi, társadalmi, művelődési és tudományos életébe”. A Sas Péter által gondozott kötetek – a szövegek és a bőséges jegyzetanyag – ezt kínálják számunkra. Kutatómunkája méreteinek/gazdagságának beszédes bizonyítéka az I. kötet 4086, a II. 3738 lapalji jegyzete, amely segít bennünket a korabeli események jobb megértésében, a naplóban nevesített személyek

megismerésében; közelebb hozva azt a világot, amelybe Kelemen Lajos élete kibontakozott.

A naplót olvasva érzünk rá arra, hogy az időnek emberi arca van – küzdést és szenvedést, lankadatlan akaraterőt, néha fáradtságot, elkeseredést sugalló arca; ráérezünk arra, hogy a mindennapok fölött ott él és cselekvésre buzdít a szellem, az elköteleződés a tudomány iránt, az az életakarat, amely személyiségét alárendeli a közösség, népe és nemzete értékei felkutatásának és védelmének. Oly üzenet ez, amelynek mindenkor időtlen érvényű életvezető fonalaként kellene lebegnie előttünk. Sűrű, üresjáratot nem tűrő életet élt. Kérdezhetnénk: miért volt e nagy sietség? Ő, aki kutatásaival a történelem menetének ütőerén tartotta a kezét, érezhette: a nagy múltú, Erdély történelmét formáló arisztokrácia fölött eljár az idő, mutatkoznak a bomlás jelei, melyre rájátszott a történelem: 1918, impériumváltás + földreform címén eszközölt földrablás – együtt hozták a történelmi vezető szerep és anyagi háttere elvesztését. A folytatást – a Napló III. kötete híján – mi tehetjük hozzá: 1940/45, Észak–Erdély visszacsatolása keltette remény + az újabb bukás, újabb földrablás; „a múltat végképp eltörölni” jellege politikai programmá válása végképp megpecsételte az erdélyi arisztokrácia sorsát. Hogy milyen

eredménnyel? A folytatást „kiolvashatjuk” Bicsok Zoltán és Orbán Zsolt *„Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” Történelmi családok kastélyai Erdélyben* című kötetéből, amely dokumentumértékében, témájában, tartalmában erősen köthető a Kelemen Lajos naplójában kirajzolódó világhoz. A valamikori történelemformáló osztály maga lett a történelem.

A naplókötetek kiegészítői (Hagyományos magyar utcanévek és mai hivatalos elnevezések, Képgyűjtek, Erdélyi helységnévtár, Helységnév és névmutató, Képmelléletek) a kutatók/olvasók tájékozódását segítik.

A Napló II. kötetének előszavából megtudhatjuk, hogy „Kelemen Lajos naplóbejegyzései második kötetének kiadása után a forráskiadás csak ideiglenesen marad abba, előkerülhetnek még töredékek a lappangó és megörökítőjük halálakor rendelkezésre álló, 1954-ig vezetett évfolyamokból. A Szabó T. Attila hagyatékában fennmaradt összeírás alapján naplóit 1954-ig vezette, melyek közül az 1940-től 1949-ig terjedő időszakban írtak »a legterjedelmesebb naplók«” Reméljük, higgyük, hogy előkerülnek.

Máriás József

Contents

Beatrix F. Romhányi: Special Questions in a Special Region: Changes of the Monastic Network in Transylvania	1
Tamás Fedeles: The Transylvanian Diocese and the Apostolic Chamber during the Reign of King Sigismund of Luxembourg.....	15
Géza Hegyi: The Tithe Paid by the Romanians Settled on “Terrae Christianorum”: from Theory to Practice.....	24
Mihai Kovács: Clerical and Secular Placeholders of Ferenc Várdai Bishop of Transylvania.....	47
László Pakó: Caring Husband or Wife Killer? Poisoning, French Disease, and Details of a Procurator’s Career in Early Modern Cluj.....	65
Andor László: The Relationship of Transylvania, Moldavia and Wallachia during István Bocskai’s Principality.....	83
László Fazakas: Industry and Infrastructure in Cluj-Napoca in the Dualism Period	99
György Gaal: The Richter-Case. A Scholar’s Way up to Moral Fall.....	111
Zoltán Vincze: Márton Roska, the Protector of Monuments	134

Review

Emőke Gálfí: The Database of the Charters Issued by the Medieval Hungarian Market-Towns	143
Ágnes Szalai: The Diets of Early Modern Transylvania.....	147
József Máriás: A Life in the Service of Community: Faces of Lajos Kelemen in the Light of his Diary	150

Cuprins

Beatrix F. Romhányi: Probleme speciale într-o regiune specială: schimbări ale rețelei monastice în Transilvania.....	1
Tamás Fedeles: Eparhia Transilvaniei și Camera Apostolică în timpul domniei lui Sigismund de Luxemburg.....	15
Géza Hegyi: Zeciuală plătită de românii așezați pe „Terra Christianorum”: de la teorie la practică.....	24
Mihai Kovács: Locuitorii eclesiastici și laici ale episcopului Transilvaniei Ferenc Várdai	47
Pakó László: Soț devotat sau ucigaș? Otrăvire, boala franceză și detaliile unei cariere de procurator în Clujul premodern.....	65
Andor László: Relațiile dintre Transilvania, Moldova și Țara Românească în timpul domniei lui István Bocskai	83
Fazakas László: Relația dintre industrie și infrastructură din Cluj-Napoca în perioada dualistă.....	99
György Gaal: Cazul Richter. Itinerariul unui învățat până la căderea morală	111
Zoltán Vincze: Márton Roska, protector al monumentelor.....	134

Recenzii

Emőke Gálfi: Baza de date privind documentele emise de târgurile din Ungaria medievală.....	143
Ágnes Szalai: Dietele Transilvaniei în perioada modernității timpurii.....	147
József Máriás: O viață pusă în serviciul comunității: Lajos Kelemen în oglinda jurnalului său.....	150

Tartalom

F. Romhányi Beatrix: Sajátos kérdések egy sajátos régióban: Erdély középkori kolostorhálózatának változásai	1
Fedelel Tamás: Az erdélyi egyházmegye és az Apostoli Kamara Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején	15
Hegyí Géza: A „keresztény földre” telepedett románok tizedfizetése: az elmélettől a gyakorlatig	24
Kovács Mihai: Várdai Ferenc erdélyi püspök egyházi és világi helyettesei.....	47
Pakó László: Gondos férj vagy feleséggyilkos? Mérgezésről, vérbajról és egy prókatori életút részleteiről a kora újkori Kolozsváron.....	65
László Andor: Erdély, Moldva és Havasalföld viszonya Bocskai fejedelemiségének idején A román–magyar közös múlt egy fejezete	83
Fazakas László: Ipar és infrastruktúra kapcsolata a dualizmus kori Kolozsváron	99
Gaal György: A Richter-ügy. Egy tudós útja az erkölcsi bukásig.....	111
Vincze Zoltán: A műemlékvédő Roska Márton	134

Szemle

Gálfi Emőke: Adattár a középkori Magyarország mezővárosainak okleveleiről.....	143
Szalai Ágnes: A kora újkori erdélyi országgyűlésekről	147
Máriás József: Egy áldozatos élet a közösség szolgálatában. Kelemen Lajos arca – naplójegyzetei tükrében.....	150

